

Wybrane problemy tłumaczenia tekstów niemieckich pisanych prozą z okresu wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego na język polski

Selected problems of translating German texts written in prose
from the Early New High German period into Polish

Sylwia FIRYN¹

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy (Polska)

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest aspektom tłumaczenia tekstów kancelaryjnych w formie rękopisów i tekstów odczytanych z okresu wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego. Celem rozważań jest pokazanie metod przekładu tych tekstów na współczesny język polski. Proponowana droga do takiego przekładu składa się z trzech etapów: odczytanie starego rękopisu, przekład tekstu na nowożytny język niemiecki, przekład na współczesny język polski. Ewentualne pominięcie etapu przekładu na współczesny język niemiecki nie jest to wskazane ze względu na fakt, iż wówczas badacze niemieccy bez znajomości języka wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego utraciliby dostęp do treści danego tekstu. Prezentowane badania oparte są na tekstach kancelarii Zakonu Krzyżackiego i niemieckojęzycznych kancelarii będących kontynuacją tej kancelarii (np. teksty powstałe w miastach obszaru Prus Królewskich po II pokoju toruńskim).

Słowa kluczowe: tłumaczenia tekstów wczesno-nowo-wysoko-niemieckich, odczytywanie rękopisów, wskazówki dla tłumacza, metody tłumaczenia, problem zmiany znaczenia

Abstract

The publication is devoted to the aspects of translating chancellery texts existing in the manuscript form and texts read off from the Early New High German period. The paper provides basic information introducing the problems of reading manuscripts from the turn of the Middle Ages and the modern era. The road to Polish translation usually consists of three stages: reading the old manuscript, translation of the text into modern German, translation into Polish. The potential omission in the stage of translation into modern German is not recommended, because then German researchers without knowledge of Early New High German would lose access to the content of the text. The presented research is based on the texts of the chancellery of the Teutonic Order and German-speaking non-religious chancelleries (e.g. texts written in the cities of Royal Prussia after the Second Peace of Toruń).

Keywords: translations of Early New High German texts, guidelines for the translator, auxiliary works, translation methods, the problem of changing the meaning

---

¹ Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Wydział Językoznawstwa

 <https://orcid.org/0000-0001-8953-2043>

 sylwia.firyn@outlook.com

1. Wprowadzenie

Celem artykułu jest wprowadzenie do teorii i praktyki tłumaczenia kancelaryjnych tekstów wczesno-nowo-wysoko-niemieckich. Rozważania poprzedzone są krótkimi wskazówkami dotyczącymi odczytywania rękopisów z tego okresu. Wskazówki te są zasadniczo efektem własnych doświadczeń, jak również oparte na skromnej literaturze przedmiotu (Wolf, 1957; Beyer, 2018).

Teksty z kancelarii Zakonu Krzyżackiego są obiektem badań historyków poznańskich, toruńskich oraz gdańskich. Przykładem mogą tutaj być prace Mariana Biskupa i Gerharda Labudy, np. *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach: gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia* (1986) oraz Karola Górskiego, który wraz z Marianem Biskupem rozpoczął edycję *Aktów Stanów Prus Królewskich* (1955-1993). W sumie powstało kilkanaście prac poświęconych historii ziem należących do państwa zakonnego. Oprócz tego księgi toruńskie były materiałem źródłowym do prac o historii Torunia, np. *Historia polityczna Torunia do roku 1793* (Górski, 1933), *Dzieje wewnętrzne Torunia do roku 1797* (Koczy, 1933) czy *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku* (Mikulski, 1999). Badaniem języka tego obszaru zajmował się Józef Grabarek, który opublikował monografię *Die Sprache des Schöffebuches der Alten Stadt Toruń* (1984), jak również liczne artykuły na temat języka kancelarii toruńskich (Grabarek, 1987, 1989, 1997, 1999).

Młodszy badacze historii nierzadko nie znają w wystarczającym stopniu języka niemieckiego z okresu wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego i wówczas zwracają się z prośbą o przetłumaczenie, czy raczej streszczenie treści wybranego tekstu. Doświadczenia nabyte przy takich tłumaczeniach oraz badania własne nad językiem tej epoki stały się punktem wyjścia do rozważań w tej pracy.

1. Wybrane wskazówki dla odczytującego rękopisy z obszaru państwa Zakonu Krzyżackiego

Przed przystąpieniem do odczytywania należy się przede wszystkim zaopatrzyć w alfabet pisma z okresu wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego, który powinien obejmować także znaki specjalne (nietypowe), np. „f”, „ß”, „fz”, „ÿ”, „i”. Znaki te można znaleźć w specjalistycznych pracach naukowych (Heinemeyer, 2000) oraz Internecie, np. na stronie Verein für Denkmalpflege & Penzberger

Stadtgeschichte, w zakładce *Regeln zur Transkription alter handgeschriebener Texte*².

Ważne jest przy tym ustalenie na podstawie wiedzy o języku danej epoki pozyskanej z wymienionych poniżej gramatyk oraz prac naukowych (Grabarek, 1984) wartości dźwiękowej liter, gdyż z powodu braku pewnych znaków w klawiaturze komputera (np. *ÿ*) może zaistnieć konieczność zastąpienia ich innymi, bardziej współczesnymi literami/odpowiednikami.

Czytanie starych tekstów jest kwestią wiedzy i praktyki, co wiąże się z mozolną pracą nad rozpoznawaniem liter, które w przypadku różnych tekstów mogą się od siebie mniej lub bardziej różnić. Słowa odczytujemy litera po literze. Nadmienić jednak należy, że historycy dokonują tutaj pewnych uproszczeń, jak na przykład uproszczenia w przypadku podwójnych spółgłosek na początku, rzadziej na końcu wyrazu (*ddenn* → *denn*). Uproszczeń dokonuje się także w przypadku grup spółgłoskowych (np. *tzczeyth* → *czeyth* (por. Ciesielska, Janosz-Biskupowa, 1985, s. XXII).

Ponieważ zdarza się, że do odczytywania rękopisów zmuszeni bywają nie w pełni przygotowani językowo badacze, celowym wydaje się podanie najważniejszych wskazówek, mogących ułatwić im pracę z takimi tekstami oraz podanie podstawowych zasad, które powinny być przestrzegane przez odczytujących teksty tego typu. Szerszy zakres takich zasad (*Regeln zur Transkription alter handgeschriebener Texte*) znaleźć można na wspomnianej powyżej stronie Verein für Denkmalpflege & Penzberger Stadtgeschichte. Pewne zasady podaje również Wolf (1957) w *Projekcie instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w.* Swoje specyficzne zasady wypracowali także Górski i Biskup (1955-1993) przy edycji *Aktów Stanów Prus Królewskich*.

Poniżej prezentuję 9 wybranych podstawowych zasad, zestawionych w oparciu o badania własne i wspomnianą powyżej literaturę przedmiotu:

(1) Nie należy zmieniać bez konieczności pisowni:

- jeżeli w rękopisie jest pisownia „th” w miejscu dzisiejszego „t”, pozostawić należy pisownię z rękopisu, czyli: *thun, rath, czeythen* itd.;
- nie należy upraszczać zdwojeń, czyli pozostaje *laag* (lag), *leesen* (lesen). *fumff*(fünf);

---

² Dostępne online pod adresem: https://www.denkmalverein-penzberg.de/index.php?option=com_content&view=article&id=115:transkriptionsregeln&catid=98&Itemid=544

- pozostawić należy pisownię w miejscu *u* (*hws*), jeżeli nie prowadzi to do dwuznaczności (por. Ciesielska, Janosz-Biskupowa, 1985, s. XXIII)
  - pozostawić należy też „v” w miejscu „f” oraz k [u] (*veld, vnd*) oraz „u” i „uu” w miejscu późniejszego „w” (*uollen, uuard*).
- (2) Zmienić pisownię można w następujących przypadkach:
- zdwojenie i potrojenie można uprościć na początku wyrazu (*cczeyth* → *czeyth*);
  - „f” (tzw. długie s) można pisać jako „s”, ale pozostawienie „f” będzie lepszym wyjściem;
  - pisanie małą literą imion, nazwisk oraz nazw miejscowości można celem ułatwienia odczytu zamienić na pisownię wielką literą.
- (3) Problemy z pisownią nazwisk, zawodów i skrótów:
- wstępująca po imieniu nazwa zawodu pozostanie pisana małą literą, gdy jest to zdaniem odczytującego nazwa zawodu, jednak gdy uzna on, że jest to już nazwisko, to zmienić powinien ją na wielką literę (*Niclos glaser* → *Niclos Glaser*);
  - wielką literę w środku słowa pozostawić należy jako wielką literę, natomiast małą literę na początku nazwy zamienić należy na wielką: *annenGassen* → *AnnenGassen*
  - skróty pozostają skrótami z podaniem w nawiasie lub odsyłaczu pełnej formy, jeżeli czytelnik może mieć trudności z jego odszyfrowaniem, a uzupełnienie powinno pojawić się w kwadratowym nawiasie: *vorg[eschreben], iczl[icher]*;
  - podobnie ma się rzecz z opuszczeniami w środku wyrazu: *ande* → *and[er]e, Chfrt* → *Ch[ur]f[ü]r[s]t[lich]*;
  - w przypadku wątpliwości, czy na początku słowa jest wielka czy mała litera, pisać należy według wyżej podanych zasad, natomiast na początku zdania piszemy wielką literę.
- (4) Luki w rękopisie
- Gdy pisarz zostawił lukę w tekście mamy do wyboru dwie możliwości:
- napisać w tym miejscu (Textlücke/luka w tekście):
Mathis [Textlücke] ist komen vor gehegt ding [...]
  - uzupełnić lukę w nawiasie kwadratowym, jeżeli wiedza odczytującego na to pozwala:
Mathis [flehtener] ist komen vor gehegt ding [...].
- (5) Trudności z odczytaniem (por. Wolf, 1957)
- Jeżeli nie można odczytać słowa/słów, wówczas należy dać długi znak podkreślenia w miejscu

nieczytelnego słowa/nieczytelnych słów, przy czym powinno się dać tyle podkreślników, ile jest nieczytelnych słów, a długość podkreślenia powinna być zasadniczo zgodna z długością nieczytelnych słów:

Femeye [_____ _____] ist komen vor gehegt ding [...].

Jeżeli słowo jest słabo czytelne można podjąć próbę jego odczytania, ale przy braku całkowitej pewności, że odczytanie jest właściwe, oznaczyć to należy znakiem zapytania w nawiasie okrągłym przed danym słowem lub przed i po danej frazie:

Hans Hirsbrengir hat (?)schichtunge vnd teylunge gegeben Jorgen [...]

Andris der statmewrer hat (?)vffgetragen und vorreicht(?) Hans eysenfurter

ein frey erbe in der Veergassen gelegen [...].

(6) Jeżeli pojawia się pewność, że słowo zostało napisane błędnie należy napisać po nim (sic!):

Scharze (sic!) Hans hat bvffgetragen vnd vorreicht [...]

Der Mann hieß wohl *Schwarz(e)*.

(7) Znaki interpunkcyjne

W edycjach do druku odczytujący dopisują z reguły znaki interpunkcyjne, których nie ma w rękopisie. Czynią to w celu ułatwienia czytającemu zrozumienia tekstu. Przykładem takiego uzupełnienia może być przecinek. Przecinek pojawia się języku niemieckim dopiero w okresie baroku u Schottela (1663), który przecinek i ukośnik (virgula) nazwał „Beystrichlein” (por. Garbe, 1984). W edycjach tekstów powinna się pojawić także wzmianka o dopisywaniu znaków interpunkcyjnych. Przygotowując komputeropis można wstawić znaki interpunkcyjne biorąc je w nawias kwadratowy:

Gehegtem dinge ist wissentlich [,]das Lorencz Frauenburg hat [...].

(8) Zachowanie formy

Zachować należy formę tekstu, tzn. pozostawiamy akapity, rozdziały, a zdania pisane od nowej linii piszemy też od nowej linii, gdyż może się to okazać ważne dla interpretacji semantycznej tekstu.

(9) Wyjaśnienia odnośnie nieznannej terminologii (archaizmy)

Wyjaśnienia odnośnie nieznannej terminologii czy też archaizmy zapisać można jako komentarze lub tłumaczenia w odsyłaczach (*gehegit ding* – offenes, legales Gericht / sąd gajony/gajny).

Zdarzyć się może, że słowo zostało źle odczytane. W celu uniknięcia takich pomyłek nie należy słów odczytywać całościowo, lecz litera po literze. Należy się więc „wczytać” w dany tekst. Odczytywanie należy rozpocząć od

słów, których znaczenie jest tłumaczowi znane. Na tych słowach sprawdzamy jak zapisane jest np. „u” „e”, „n”, „r”, „sch” itd. Sprawdzamy czy nad „u” pojawia się łuk (ÿ) bądź kreska (ū). Pomóc to może także w odróżnianiu „h” od „s” czy „f” od „f”, istnieją bowiem rękopisy, w których pisarze pisali „h” i „s” prawie identycznie. Czasem trudności sprawia odróżnienie „fz” od „hs”. Pojawiają się też opuszczenia liter, np. „c” w „sch”. Zdarza się, że pisarz zastępował litery innymi znakami, np. „e” przez kropkę nad lub po poprzedzającej spółgłosce, np. *leg* (*lege*). W tekstach wczesno-nowo-wysoko-niemieckich, szczególnie z obszaru wschodnio-środkowo-niemieckiego, nie oznaczano z reguły przegłosu, czyli np. zamiast „u” lub „ü” pojawia się „u”.

Są też litery, które reprezentować mogą więcej niż jeden dźwięk, np. „c” mogło stać za [k] (*cleyn*) lub [ts] (*ceyt*), czyli tam, gdzie pisano zwykle „z”. Litera „w” reprezentowała spółgłoskę [v] (*wasser*) lub samogłoskę [u] (*hws, haws, fraw, frouwe*), a litera „v” zarówno „f” (*vor, for*) jak i [u] (*vnd*).

Domniemaną formę słowa należy sprawdzić w słowniku języka danej epoki, a następnie ustalić, czy dane słowo pasuje treściowo do kontekstu. Jeżeli słowo nie znajduje się w słowniku, wówczas istnieją dwie możliwości: dane słowo zostało źle odczytane lub słowa tego nie uwzględnił autor słownika.

W pierwszym przypadku zastanowić się należy nad poszczególnymi literami, by stwierdzić, czy są one właściwie odczytane, a następnie podjąć próbę wymiany litery na inną podobną, np. „u” na „n”, „f” na „s”/„f” itd. W tej sytuacji podjąć należy próbę wydedukowania na podstawie kontekstu, jakie to może być słowo.

Dalszą możliwością jest skorzystanie z *Deutsches Wörterbuch* autorstwa braci Grimm, bądź z innych słowników powstałych przed XIX wiekiem, np. słownika Caspara Stieler’a (1691), czy Johanna Christopha Adelunga (1801). Jeżeli nie potrafimy w żaden sposób odczytać starych rękopisów, odczytanie należy zlecić fachowcowi.

2. Okres wczesno-nowo-wysoko-niemiecki

Język wczesno-nowo-wysoko-niemiecki (1350-1650) charakteryzuje się serią procesów transformacji dźwięku, które oddzielają średnio-wysoko-niemiecki od wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego (por. Schmidt, 2007, s. 360-378).

Należą do nich na przykład:

– wzdłużenie krótkich samogłosek w akcentowanej sylabie otwartej i otwieralnej w odmianie:

nēmen [nÛmÛn] → *ne(h)men* [ne:mÛn]

tac[tak] → *tag* [ta:k], *gdyż ta/ge*

– skrócenie samogłosek długich w sylabie nieakcentowanej i zamkniętej:

lâzzen → *lassen* *brâhte* → *brachte*

– wczesno-nowo-wysoko-niemiecka monoftongizacja:

[iÛ] → [i:] *fliegen*

[uÔ] → [u:] *buoch* → *buch*, *guot* → *gut*

[yÛ] → [y:] *güete* → *güte*, *süeze* → *süese*

– wczesno-nowo-wysoko-niemiecka dyftongizacja:

[i:] → [Ûi] → [ae] *mîn* → *mein*, *wîn* → *wein*

[u:] → [au] → [aÔ] *ûf* → *auf*, *hûs* → *haus*

[y:] → [Ôy] *hiute* → *heute*, *liute* *leute*

– procesy wyrównawcze,

np. usunięcie podniesienia e → i w pierwszej osobie liczby pojedynczej

gibe → *gebe*, *nime* → *neme*

lub wyrównanie w ramach prawa Wernera (grammatischer Wechsel)

was → *war*.

Te i inne dalsze zjawiska znajdowały odbicie w języku pisany z pewnym opóźnieniem.

Język tego okresu był zróżnicowany terytorialnie. Wyróżnia się trzy podstawowe obszary dialektalne:

- obszar dialektów górnoniemieckich (obszar kontrreformacji),
- obszar dialektów środkowoniemieckich (tu szczególna rola obszaru wschodnio-środkowo-niemieckiego, czyli obszaru reformacji),
- obszar dialektów dolnoniemieckich (tutaj szczególna rola kancelarii hanzeatyckiej).

Okres wczesno-nowo-wysoko-niemiecki to początek powstawania jednolitego języka narodowego, który wykształcił się na bazie dialektów wschodnio-środkowo-niemieckich. Ponieważ nie istniała wówczas uznana norma językowa język tego okresu charakteryzuje różnorodnością i tolerancją wariantów. W przypadku tekstów pisanych powstawały wzorce w ramach poszczególnych kancelarii. W przypadku opisywanych w tym artykule tekstów jest to język kancelarii Zakonu Krzyżackiego, który był wariantem języka kancelarii wschodnio-środkowo-niemieckiej (*kursächsische Kanzlei*).

3. Materiały pomocnicze przy weryfikacji tekstów z okresu wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego

Tłumaczenie tekstów z przełomu średniowiecza i ery nowożytnej jest możliwe tylko przy znajomości podstaw gramatyki języka wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego i dostępie do słowników języka tej epoki. Do dyspozycji jest kilka gramatyk i słowników.

3.1. Gramatyki

Dla okresu wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego mamy do dyspozycji następujące gramatyki:

1. Hartweg, Frédéric/ Wegera, Klaus-Peter (2005). *Frühneuhochdeutsch. Eine Einführung in die deutsche Sprache des Spätmittelalters und der frühen Neuzeit.* (= *Germanistische Arbeitshefte*. Bd. 33, 2., neu bearbeitete Aufl.). Tübingen: Max Niemeyer – jest to obszerna gramatyka języka wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego.
2. Moser, Hugo/ Stopp, Hugo/ Besch, Werner (Hrsg.) (1970–1988.). *Grammatik des Frühneuhochdeutschen*. 7 Bände. Heidelberg: Carl Winter – jest to najobszerniejsza gramatyka języka wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego, niestety trudno dostępna.
3. Moser, Virgil (1929–1951). *Frühneuhochdeutsche Grammatik, I, 1 und 3.* (= *Germanische Bibliothek, I.: Sammlung germanischer Elementar- und Handbücher, I, XVII, I, 1 und 3*). Heidelberg: C. Winter – omówiona jest w niej płaszczyna grafematyczno-fonologiczna.
4. Moser, Virgil (1971). *Historisch-grammatische Einführung in die frühneuhochdeutschen Schriftdialekte*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft (unveränderter reprografischer Nachdruck der Ausgabe Halle an der Saale 1909). Darmstadt – jest to pozycja mogąca stanowić uzupełnienie dla wymienionej wyżej gramatyki V. Mosera.
5. Ebert, Robert Peter/ Reichmann, Oskar/ Solms, Hans-Joachim/ Weger, Klaus-Peter (Hrsg.) (1993). *Frühneuhochdeutsche Grammatik* (= *Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte, A. 12*). Tübingen: Niemeyer – jest to wariant gramatyki wymienionej w punkcie pierwszym.

3.2. Słowniki

1. *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch* (1989). Robert R. Anderson [für Bd. 1]/ Ulrich Goebel/ Anja Lobenstein-Reichmann [für die Bände 5, 6, 11–13], Oskar Reichmann (Hrsg.). Berlin, New York – bardzo dobry słownik, choć trudno dostępny.
2. *Kleines frühneuhochdeutsches Wörterbuch* (1996). Christa Baufeld. Tübingen – jest to łatwo dostępny podręczny słownik ze stosunkowo małą ilością haseł.
3. *Frühneuhochdeutsches Wörterbuch* – dostępny online w Wörterbuchnetz: fwb-online.de.
4. *Słownik trudniejszych wyrazów niemieckich w Aktach Stanów Prus Królewskich* (1959), t. I-II, (1479-1492) w oprac. Andrzeja Bzdęgi i przy współpracy Haliny Zawadzkiej. Toruń – słowniczek ten jest trudno dostępny.
5. *Deutsch-polnisches und polnisch-deutsches Historisches Wörterbuch (bearbeitet anhand der mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Quellen aus dem Gebiet Polens)*. Band 1: *Deutsch-polnisches historisches Wörterbuch* (2018). Krzysztof Kopiński/ Janusz Tandecki/ Liliana Lewandowska. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu (dostępny online: <http://tnt.torun.pl/pl/projekty/granty-badawcze/niemiecko-polski-i-polsko-niemiecki-sloownik-historyczny>) – słownik ten nakierowany jest na teksty powstałe w kancelariach Zakonu Krzyżackiego i jest bardzo użyteczny przy tłumaczeniu tych tekstów.

3.3. Informacje dla tłumacza

W przypadku tekstów powstałych w okresie wczesno-nowo-wysoko-niemieckim tłumaczenie odczytanych tekstów przeprowadzić jest najlepiej w dwóch etapach:

- przekład na współczesny język niemiecki,
- przekład ze współczesnego języka niemieckiego na współczesny język polski.

Przekład na współczesny język niemiecki jest łatwiejszy ze względu na stosunkowo dużą ilość słowników. Wykonanie takiego przekładu udostępnia dany tekst badaczom niemieckim.

Przy tłumaczeniu ważne są następujące warunki:

- rozumienie tekstu wyjściowego, czyli dobra znajomość gramatyki, leksyki i stylistyki,

- znajomość realiów okresu, w którym powstał tekst,
- dobra znajomość współczesnego języka niemieckiego i polskiego (oprócz znajomości gramatyki i leksyki także wiedza stylistyczna i tekstologiczna),
- dobra wiedza na temat teorii i praktyki przekładu, w tym wiedza o rodzajach ekwiwalencji.

Pierwszym celem tłumacza tekstów z tego okresu jest pełne ich rozszyfrowanie, tzn. rozpoznanie form gramatycznych i zrozumienie leksemów i treści zdań. Ważne jest również, aby mieć wystarczająco dużo czasu, co umożliwia efektywne rozwiązanie wszystkich wątpliwości, trudności i wyzwań, które mogą pojawić się w tekście (por. Mazzadi, 2008).

Teksty wczesno-nowo-wysoko-niemieckie dzielimy na dwie podstawowe grupy:

- teksty literatury pięknej,
- teksty użytkowe, w tym fachowe.

Rozróżnienie między gatunkami tekstu pomaga przy tłumaczeniu, jeżeli tłumacz zna cechy poszczególnych gatunków tekstów w obydwu językach. Przy tłumaczeniu klasycznej powieści, opowiadania czy eposu wymagana jest znajomość innych cech, niż przy tłumaczeniu tekstu testamentu, listu, zapisu wyroku sądowego, edyktu władcy itd. Tłumaczenia muszą spełniać bardzo różne wymagania, które zależą od gatunku tekstu i wymagań zlecającego tłumaczenie.

Pierwszym zadaniem tłumacza tekstów z tego okresu jest ich pełne rozszyfrowanie, tzn. rozpoznanie form gramatycznych i zrozumienie leksemów i dalej treści zdań i treści całości.

Tłumacz musi stworzyć relację między oryginalnym tekstem i kulturą, z której wywodzi się tekst wyjściowy, a nowym tekstem, w powiązaniu z jego kulturowym kontekstem. Tekst wyjściowy pozostaje niezmienny, zmienia się częściowo jego tłumaczenie, którego forma i treść są charakterystyczne dla epoki, w której powstał przekład. Oryginalny tekst się więc nie starzeje, starzeje się natomiast jego tłumaczenie. Tłumaczenia dziewiętnastowieczne brzmią dla dzisiejszego czytelnika przynajmniej nieco archaiczne.

Umberto Eco (2006, s. 192) stawia w tym kontekście fundamentalne pytanie – czy tłumacz ma zbliżyć tekst do potencjalnego czytelnika, czy też zbliżyć czytelnika do tekstu, czyli czy tłumacz powinien kierować czytelnika do czasu i kultury, w której powstał tekst, czy też czas i kultura powinny być dostępne dla współczesnego czytelnika?

Jest wiadome, że tłumacz często znajduje się pod pewną presją wydawnictwa, które kieruje się zasadą, iż tekst docelowy powinien być przystosowany do umiejętności i wiedzy potencjalnego czytelnika, gdyż to zapewni większy zbył dzieła. Powstaje zatem pytanie, jak sprawić, by współczesny czytelnik zrozumiał, że opisana w tekście sytuacja, która współcześnie byłaby nie do pomyślenia, była powszechna np. w średniowieczu? Tłumacz o tym wie, ale odbiorcy tekstu trzeba taką informację podać przykładowo w odsyłaczu.

Podstawowym wstępnym aspektem jest więc właściwe rozszyfrowanie tekstu, aby umożliwić spotkanie idei i kultur, czyli dwóch światów, z których jeden może być nieznany odbiorcy i zarazem niezrozumiały dla niego. Niemożność kontaktu z autorem lub konieczność interpretacji tekstu pociąga za sobą niebezpieczeństwo oparcia się na niejasnych lub nawet błędnych przesłankach, co znacznie utrudnia zrozumienie tekstu i skutkuje czasem powstaniem niedoskonałych tłumaczeń.

Przy tłumaczeniu tekstów typu rozporządzenie, wyrok sądowy, zapis testamentowy, nadanie mamy często do czynienia w języku wyjściowym i docelowym z odpowiednimi wzornikami takich tekstów i tłumacz powinien z nich skorzystać. W tym przypadku adresatowi tłumaczenia przybliżana zostaje stara forma, a tłumacz kieruje czytelnika do czasu i kultury, w której powstał tekst.

Aby podkreślić dystans czasowy, można zastosować pewne archaizmy składniowe i leksykalne, ale nie powinno to prowadzić do całkowitej archaizacji tekstu (por. Rega, 2001, s. 78). Wybór archaizmów nie powinien być kwestią przypadku, lecz świadomie przeprowadzonym zabiegiem, gdyż dobre tłumaczenie przekazuje nie tylko słowa/zdania, lecz wprowadza w ówczesną rzeczywistość. Doboru należy więc dokonywać z umiarem, co wydaje się lepsze lub mniej bolesne niż nieograniczone próby ingerencji w formę tekstu.

3.4. Zmiany znaczenia

Jeszcze poważniejszym problemem jest zmiana znaczenia słów, gdyż niektóre z nich, choć nie zmieniły formy, miały w starszym języku nieco lub całkowicie inne znaczenie niż w dzisiejszym. Mamy na tej płaszczyźnie do czynienia z różnymi zjawiskami:

- całkowite zachowanie znaczenia,
- zmiana znaczenia: zmiana całkowita, częściowa zmiana (przesunięcie pola znaczeniowego, rozszerzenie pola znaczeniowego, zmniejszenie pola znaczeniowego)

- stylistyczne polepszenie i pogorszenie znaczenia (melioryzacja i pejoratywizacja)³.

- a) Zachowanie pola znaczeniowego, czyli nie ma zasadniczej zmiany znaczenia

Na przestrzeni wieków znaczenie słowa nie uległo zmianie. W tym kontekście można wymienić liczebniki główne (*ein, zwei, drei* itd.) czy nazwy członków rodziny (*Sohn, Tochter, Mutter* itd.).

- b) Zmiana znaczenia: całkowita zmiana znaczenia

W przypadku zmiany całkowitej pojawiają się nowe znaczenia słowa nie mające w zasadzie nic wspólnego ze znaczeniem starszym. Das Wort *deota/theoda/thiuda* znaczył do okresu staro-wysoko-niemieckiego *lud*. W liście papieskiego nuncjusza do papieża Hadriana I odnośnie anglosaskiego synodu z roku 786 czytamy, że postanowienia synodu podano do wiadomości *tam latine quam theodisce* (zarówno po łacinie jak i w języku ludu), by wszyscy zrozumieli, co jest w nich zawarte (por. Kluge, 2002, s. 192 i nast.). Dopiero w „Pieśni o św. Annonie” (rok 1110) słowo *deutsch* pojawia się w odniesieniu do kraju, narodu i języka niemieckiego.

Można podać inne przykłady na pełną zmianę znaczenia. Należy przy tym zauważyć, że często wiąże się to z pejoratywizacją lub melioryzacją:

Staro-wysoko-niemiecki	Średnio-wysoko-niemiecki	Nowo-wysoko-niemiecki	zmiana stylistyczna
<i>diorna</i> <i>młoda dziewczyna</i>	<i>dierne</i> <i>młoda służąca</i>	<i>Dirne</i> <i> prostytutka</i>	pejoratywizacja
<i>mar(ah)scalc</i> <i>koniuch, stajenny</i>	<i>marsachalc</i> <i>koniuch, stajenny</i>	<i>Marschall</i> <i>marszałek</i>	melioryzacja

- c) Zmiana znaczenia: częściowa zmiana znaczenia:

Teoretycznie pojawiają się tutaj trzy możliwości: poszerzenie, zawężenie i przesunięcie pola znaczeniowego.

W przypadku poszerzenia pola znaczeniowego pojawiają się dwie możliwości:

- słowo otrzymuje dodatkowe znaczenie,
- znaczenie słowa traci swoją specyficzność.

³ Szersze informacje na ten temat można znaleźć w pracach Saschy Bechmanna (2016), Joachima Grzezi (2004) oraz Rudiego Kellera i Ilji Kirschbauma (2013).

Staro-wysoko-niemiecki	Średnio-wysoko-niemiecki	Nowo-wysoko-niemiecki	uwagi
<i>tior</i> <i>dzikie zwierzę,</i> <i>często: samica</i>	<i>tier</i> <i>dzikie zwierzę,</i>	<i>Tier</i> <i>wszelkie zwierzę</i>	utrata specyficzności, dodatkové znaczenie

W przypadku zawężenia pola znaczeniowego następuje z reguły specyfikacja, czyli dochodzi cecha zawężająca pole znaczenia:

Staro-wysoko-niemiecki	Średnio-wysoko-niemiecki	Nowo-wysoko-niemiecki	uwagi
<i>hōha gezīt</i> <i>święto wszelakie,</i> <i>uroczystość</i>	<i>hōchgezīt</i> <i>święto kościelne</i> <i>lub świeckie</i>	<i>Hochzeit</i> <i>wesele</i>	zawężenie pola znaczeniowego przy przejściu do języka nowo-wysoko- niemieckiego

Nieuwzględnianie zmian znaczenia może prowadzić do zasadniczych pomyłek. Pomocne mogą być tutaj informacje zawarte w słownikach etymologicznych.

3.5. Uwagi końcowe

W dawnych czasach wstawiano słowa, frazy lub zdania w innym języku, szczególnie łacińskim. Tak jest np. w *Liber scabinorum veteriis civitatis Thoruniensis* (Kaczmarczyk, 1936) z zapisie z początku roku 1442:

Anno Domini M^oCCCC^o quadragesimo secundo domino Hartwico Hitfeld iudicio presidente; scabini her Lucas Watczilrode, her Comrad Frauenburg, her Philipp vom Lohe, her Hans Jelin her Herman Vasan, her Mathis Korit her Niclos Grunewald, her Ebirke Pape her Hans Roger, her Hans Peckaw, her Lodwic Czeginhals, her Petrasch Cziris der junge.

Niezbędna jest tu więc znajomość przynajmniej podstaw języka łacińskiego.

Podsumowując te rozważania należy stwierdzić, że lepiej jest lojalnie przekazać to, co mówi nam tekst, niż ulec pokusie naśladowania sztuki, która stała się nam obca.

4. Próby przekładu

Obiektem analizy są teksty powstałe w kancelariach Zakonu Krzyżackiego, a mianowicie w kancelarii Starego Miasta Torunia oraz w kancelarii miasta Gdańska i kancelarii komturstwa gdańskiego.

Propozycja przebiegu tłumaczenia z języka wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego na język polski zakłada pięć etapów:

- zacytowanie tekstu oryginalnego,
- uwagi odnośnie języka tekstu,
- objaśnienia trudniejszego słownictwa,
- przekład tekstu na język nowo-wysoko-niemiecki,
- przekład tekstu na język polski.

Na końcu pojawiają się uwagi podsumowujące.

Za trudniejsze słownictwo uważane są tutaj m. in. leksemy:

- których nie można znaleźć w podstawowych słownikach,
- dialektalne z nietypową pisownią i fleksją,
- które zmieniły znaczenie i mogą zmylić tłumaczącego.

4.1. Tekst oryginalny z Liber scabinorum veteris civitatis Thoruniensis – rok 1368

Wpis ten informuje o darowiźnie Norberta z Radziejowa na rzecz zięcia Wenera.

Niclos vam Redzej gab vf Werniken gropingiser, der syn tochter hatte, di helfte des erbes, do derselbe Wernke ynne wonet, bis an den burn gegen Czobelwert. Doruf Helyas sin son sprach also, wy er vernomen hette, daz sin vatr hette erbe vorgeben, des were er noch nicht eines mit synen swistenden, ab er daz liben welde.

Uwagi odnośnie języka tekstu

W tekście pojawia się kilka wyrazów mogących sprawiać tłumaczącym większe trudności:

1. Interpretacja toponimu *Redzej* jako *Rädichau/Radziejów* wynika z analizy nazw miejscowości. Miejscowość *Raciąż* zapisywano też księdze jako *Radzynoncz*, natomiast *Radzyń Chełmiński* jako *Reden(n)* lub *Radym*.
2. *Wernike* to północnoniemieckie deminutivum od imienia Werner, które we współczesnym języku niemieckim przybiera formę *Wernicke*, a w polskich źródłach *Wernecke* lub *Wernicke*.
3. Rzeczownik *gropingiser* to nazwa zawodu kotlarza, który odlewał specyficzne kociołki. Odlewy takie wykonywali wyspecjalizowani ludwisarze zwani w *grapengisserami* (zob. Muzeum w Kamieniu Pomorskim, <https://mhzk.eu/old/muzeum/admin/index1b0e.html>)
4. Rzeczownik *swistende* to nazwa zbiorowa siostry i siostrzanka (męża siostry). Słowa tego nie ma w podstawowych słownikach. Słowo *siostrzanek* odróżnić należy od słowa *siostrzeniec*.
5. W przypadku formy *welde* mamy do czynienia z Konjunktiv Präteritum (czas przeszły trybu łącznego, trzecia osoby liczby pojedynczej)

z zachowaniem starego „e”. Dzisiaj mamy tutaj „o” ([Ô]), gdyż po „w” ([v]) nastąpiło zaokrąglenie najpierw do przedniojęzykowego „ö” ([Å]), które potem przeszło w tylnojęzykowe „o” ([Ô]). Dzisiejszy odpowiednik to forma *wollte*.

Objaśnienia trudniejszego słownictwa w kolejności występowania w tekście

Redzeř – Rädichau - Radziejów (?);

Wernike – Wernicke – Wernecke/Wernicke;

gropingiser – Grapengießler (Hersteller von eisernen Kochtöpfen mit drei Beinen) – kotlarz;

das *erbe* -- das Erbe – majątek dziedziczny, spadek;

burn – Brunnen/Quelle – źródło;

Helyas – Helias (wariant imienia Elias – Heliasz/Eliasz);

vernemen (hier: vernomen) – verstanden – przyjąć do wiadomości, pojąć/zrozumieć;

vorgeben – vergeben – przydzielić/dać/zapisać/przepisać;

ab – ob – czy;

swistende – siostrzanek/szwagier i siostra;

liben – lieben – mögen, gern haben – polubić, zaakceptować;

wellen (tutaj: *welde*) – wollen, beabsichtigen – chcieć, zamierzać (tutaj: zechce/zechciałby).

Przekład na język nowo-wysoko-niemiecki

Nikolaus von Rädichau/Radziejów gab Wernicke dem Grapengießler, der seine Tochter [die Tochter von Nicolaus – SF] zur Frau hatte, die Hälfte des Erbes, in dem Wernicke wohnt, bis an den Brunnen/an die Quelle gegen Czobelwert. Darauf sagte sein Sohn Helias, wie er das verstanden habe, dass sein Vater das Erbe vergeben hatte. Deswegen wäre er noch nicht eins mit seinem Schwestermann und seiner Schwester, ob er das zu akzeptieren beabsichtige (akzeptieren wolle).

Przekład na współczesny język polski

Mikołaj z Radziejowa dał Wernerowi kotlarzowi, który ma za żonę jego córkę połowę majątku dziedzicznego, w którym mieszka Wernicke, aż do źródła obok Czobelwerta. Jego syn [Mikołaja] Helias powiedział następnie, w jaki sposób zrozumiał fakt, że jego ojciec przepisał dziedzictwo. Dlatego nie uzgodnił jeszcze ze swoim siostrzankiem/szwagrem i siostrą, czy ten zapis zaakceptuje.

Uwagi podsumowujące

Przekład na język polski wymaga wyjaśnień ujednoznaczniających tekst. I tak należało:

- rozszyfrować toponimy i antroponimy,
- odczytać właściwie formę *welde*,
- ujednoznaczyć odniesienie zaimka dzierżawczego oraz utworzenie jego właściwej formy żeńskiej,
- przyjąć polskie słowo *źródło* jako odpowiednik niemieckiego *brun/Brunnen*, a nie *studnię*,
- ujednoznaczyć znaczenie rzeczownika *erbe/Erbe* jako majątku dziedzicznego /spadku,
- uzupełnić o to, co *Helias* zrozumiał (ten zapis),
- zinterpretować rzeczownik *sistenden* (siostra i siostrzanek/mąż siostry).

5.2. Nadanie Szymonowi z Ostaszewa dóbr Ostonino przez wielkiego mistrza Winrycha von Kniprode z dnia 27 lutego 1364

Tekst wczesno-nowo-wysoko-niemiecki

Oslanyno

Wir bruder Winrich von Kniprode, homeister etc., mit rate unser mitgebietere vorlien und geben unserm getruwen hern Symmen von Ostesschow und synen rechten erben und nochkomlingen das gut zcu Oslanyno, fry von kue und von swyn und von hewslag, erplich und eweclich zcu besiczzen. Zcu ewegem gedechtnisse desir dinge habe wir unsir ingesigel an desen brieff lassen hengen, der gegeben ist zcu Marienburg am dinstage nach Oculi, in Unsers Herren jaren MCCCLXIII b [17 II 1364]. Geczuge sint unser lieben bruder her Wolferam von Beldirsheim groskompthur, her Sweder von Pelland trezeler, bruder Ludolf von Essin kompthur zcu Danczk, her Niclos unser cappellan, Erwin van Ernstele, Marqwardt von Larheim unser compane und andere etc.

Uwagi odnośnie języka tekstu

W tekście pojawia się niewiele wyrazów mogących sprawiać tłumaczającym większe trudności:

1. Nazwy miejscowości *Oslanyno* (Ostonino) i *Ostesschow* (Ostaszewo) wydają się być dość łatwe do rozszyfrowania. Natomiast *Beldirsheim* to może być *Bellersheim* w Hesji, dzisiaj część Hungen w rejencji Gießen, z którego wywodził się ród szlachecki *Beldersheim/Beldirsheim/ Bellersheim* (por. Baur, 1851). Taką nazwę nadał Wolfgang von Beldersheim lokowanej przez niego w roku 1357 miejscowości na prawym brzegu Łeby blisko jej

- ujścia. Po połączeniu tej miejscowości z osadą kaszubską Kaszubi nazywali ją *Starą Łebą*. W drugiej połowie XVI wieku miasto zostało dwukrotnie zniszczone przez sztormy i mieszkańcy je opuścili (por. Lipka, 2015).
2. Znaczenie słowa *mitgebietgere* da się ustalić na podstawie znaczenia występującego w słownikach słowa *gebietiger* – *Gebietiger/Wüenträger* – dostojnik, władca, czyli w naszym przypadku współwładający.
  3. *Großkomthur* (*großkomptur*), czyli komtur wielki, który był zastępcą wielkiego mistrza, pod którego nieobecność miał prawo dysponowania rycerstwem, a w czasie pokoju zarządzał m.in. arsenałem i produkcją broni.
  4. W przypadku rzeczownika *oculi* niezbędną jest znajomość łacińskich terminów kalendarza kościelnego.
  5. Wieloznaczna jest tytulatura *her*. Tłumacz nie powinien się zadowolić odpowiednikami *Herr* i *pan*, lecz powinien wyjaśnić kogo tytułowano *her*. Był to z reguły dostojnik krzyżacki, rajca miejski, sędzia, szlachcic itd. W tekście znajdujemy informację na ten temat (*Herr Sweder von Pelland Tresseler, Herr Nicolaus unser Kaplan*).
  6. Rzeczownik *cappelan* nazywa kapelana mającego w opiece zamkowy kościół pw. Najświętszej Marii Panny. Mógł on być też spowiednikiem wielkiego mistrza.

Objaśnienia trudniejszego słownictwa w kolejności występowania w tekście

Oslanyo – *Oslanin* – *Ostonino* (dawnie *Oslonino*), wieś w powiecie puckim (*Puck* – *Putzig*);

Ostesschow – *Schöneberg* – *Ostaszewo* (w okresie międzywojnia Szymbark, po 1945 krótko Szymbork) w powiecie nowodworskim (Nowy Dwór Gdański – *Tiegenhof*);

mitgebietger – *Mitgebietiger* – współwładca, współrządzący, współpanujący;

getraw – *treu* – wierny, oddany;

hewslag – *Heuernte, Heu* – sianokosy, ścięta trawa;

oculi – *Oculi* (3. Fastensonntag, 3. Sonntag der Passionszeit) – trzecia niedziela wielkiego postu;

trezoler – *Tressler* – podskarbi (Zakonu Krzyżackiego);

großkumthur – *Großkomtur* – wielki komtur zakonu krzyżackiego (jeden z pięciu najwyższych dostojników Zakonu Krzyżackiego);

Beldirsheim – *Bellersheim* (früher: *Beldersheim*);

compan – *Geselle/Gefährte* – towarzysz (zastępca);

Wolfram von Beldersheim – Danziger Komtur in den Jahren 1357-1360, Großkomtur in den Jahren 1360-1374) – komtur gdański w latach 1357-1360, a w latach 1360-1374 wielki komtur (arcykomtur); *cappelan* – Kappelan – kapelan.

Przekład na język nowo-wysoko-niemiecki

Wir Bruder Winrich von Kniprode, Hochmeister etc mit dem Rat unserer Mitgebietiger verleihen und geben unserem treuen Herrn Simon von Ostaschow (Schöneberg) und seinen rechten Erben und Nachkommigen das Gut zu Oslanin frei von Kuh- und Schweine- sowie Heulieferungen, mit dem Erbrecht und für ewig zu besitzen. Zum ewigen Gedächtnis dieses Ereignisses habe ich mein Siegel an diese Urkunde hängen lassen. Gegeben in Marienburg am Dienstag nach Oculi (dem 3. Passionssontag), in unseres Herren Jahre 1364 [17.02.136]). Zeugen sind unser lieber Bruder Herr Wolfram von Beldersheim, der Großkomtur, Herr Sweder von Pelland Tresseler, Bruder Ludolf von Essen Danziger Komtur, Herr Nicolaus unser Kaplan, Erwin von Ernstele, Markward/Markwart von Larheim unser Kumpan und andere etc.

Przekład na język polski

My, brat Winrich von Kniprode, Wielki Mistrz [Zakonu Krzyżackiego] etc. nadajemy i dajemy za radą naszych współrządzających naszemu wiernemu [poddanemu] panu Szymonowi z Ostaszewa oraz jego prawowitym spadkobiercom i potomkom dobra Oslanino, wolne od obowiązku świadczeń w bydle, świniach i sianie, z prawem do dziedziczenia i do posiadania na zawsze/wieczność. Dla wiecznej pamięci tego wydarzenia poleciłem przywiesić na tym dokumencie moją pieczęć. Dan w Malborku we wtorek po trzeciej niedzieli wielkiego postu roku pańskiego 1364 [sobota 17 lutego 1364]. Świadcami są nasz drogi brat pan Wolfram von Beldersheim, wielki komtur, pan Sweder von Pelland, skarbnik Zakonu, brat Ludolf von Essen, Danziger Komtur, pan Mikołaj nasz kapelan, Erwin von Ernstele, Markward / Markwart von Larheim nasz towarzysz i inni etc.

Uwagi podsumowujące

Przekład tego tekstu wymaga oprócz znajomości języka oryginału także znajomości nazwisk, nazw miejscowych i urzędów/stanowisk, zarówno w języku wyjściowym i współczesnym języku niemieckim jak i ich odpowiedników w języku polskim. Informacji tych należy szukać w źródłach historycznych. Wielkich trudności nie przysporzyło ustalenie za pomocą wiecznego kalendarza dokładnej daty dziennej nadania, czyli soboty dnia 17 lutego 1364 roku.

5.3. Początek protokołu Sejmiku Generalnego Prus Królewskich z 13.07.1527 r.

Tekst wczesno-nowo-wysoko-niemiecki

Zum Elbinge uff Margaretae anno XXVII

Im jore noch Christi unssers lieben Heren gebort XVCXXVII jaer ist awss befehel Ko. Ma., unssers allergnedigsten heren, eyn sunderlicher landttagk zum Elbinge voranlast und awss wichtigen der lande Prewssen Ursachen awff Margaretae [czwartek, dnia 13 lipca 1527] doselbst gehalten wurde. Auff welchem erschynen seynt die hochwirdigesten in Got veter und here, heren Mauricius, van Gots gnade bisschoff zu Ermelant und derselbigen gnade her Johan von Colmenssehe bisschof und die grossmechtigen, wolgebornen unde gestrengen hern Johan van Lusian, colmisscher, Georg van Bayssen, marienburgescher, Jurg van Conopat, pommerelischer woywodden, Achacius van Czeme, pommerellisscher underkemerer etc. und ere Ebrehart Ferber, auff Dirschaw hoptmann. Dorczu die erssamen, namhaftigen und wolweysen heren Frantz Estchen, burgermeister und Conradt Brawn, rathmann der stat Toren, Johan van Loe, ere Henrich Achtmann und Jacob Allexwange, burgermeistere der stat Elbing und ere Mathias Lange, Johan van Werden, burgermeistere und magister Ambro[sius] Storne [? Storm], rathmann der stat Dantzig und haben samptlich und bessunderlich mit besonderem fleiss diesse meynunge, wie folget, berathslaget.

Objaśnienia trudniejszego słownictwa w kolejności występowania w tekście

XVCXXVII (statt MD hier XVC) – MDXXVII (1527) – (zamiast MD tutaj XVC) MDXXVII – Forma XVC jest echem niemieckiego fünfzehnhundert; *Befehel* – Befehl/Anordnung (hier: eher Anordnung) – rozkaz/polecenie (tutaj: raczej polecenie);

sunderlich – sonderlicher/außergewöhnlicher – specjalny, nadzwyczajny;

veranlast (veranlassen) – *einberufen* – *zwołany*;

seynt – sind – słowo posiłkowe czasu Perfekt (erschieden sind);

Ko. Ma. – Königliche Majestät – Jego Królewska Mość;

lande Prewssen – Länder Preußen (Königliches Preußen, Herzogliches Preußen – kraje pruskie (Prusy Królewskie, Prusy Książęce);

hochwirdigst – hochwürdigst – najwielebniejszy, przewielony, najbardziej godny;

veter – Väter (Kirchenväter) – ojcowie (Ojcowie Kościoła);

Lusian – Lossainen/Loßainen – Łężany albo Lusin – Luzino, inne znaczenie Lusin to Adelswappen – herb szlachecki (*Luziański*, *Luzyański*, *Lusian*, *Luzjański*) używany na Pomorzu;

Johann von Lusian – der wohl aus Lossainen stammende Kulmischer Woiwode – Jan Luzjański;
colmischer – kulmischer – tutaj: Kulmer – chełmiński – tutaj: Chełminszczanin;
marienburgischer – marienburgischer – tutaj: Marienburger – malborski, tutaj: malborczyk, malborzanin;
Jurg – Jürg/Jörg – Jerzy;
Conopat – Deutsch/Polnisch Konopath – Konopat Niemiecki/Polski (Jerzy Konopacki wojewoda pomorski, także Jerzy z Konopatu);
pommerelischer woywode – pommerellischer Woiwode – wojewoda Pomorski (Pomorze Gdańskie);
Achacius von Czeme – Achatius von Zehmen – Achacy Czema;
Czema/Zehmen – ein Adelsgeschlecht genannt nach Zehmen bei Leipzig – ród szlachecki nazwany od miejscowości Zehmen k. Lipska;
underkemmerer – Unterkämmerer – podkomorzy/poskarbi/kamerling/podkamlarzy;
grossmechtig – großmächtig – potężny;
wolgeboren – wohlgeboren – szlachetnie urodzony;
gestreng – gestreng – wielmożny;
ersam – ehrenvoll – czcigodny;
ere (brakuje „h“ – here) – Herr – pan;
ratman – Rat – rajca, członek rady miejskiej;
magister – Magister, Lehrer, Meister – nauczyciel;
sa mtlich und besonderlich – gemeinsam/zusammen und einzeln – razem i każdy z osobna.

Przekład na język nowo-wysoko-niemiecki

Zu Elbing am Tag der heilige Margarete im Jahre 27 [13.07.1527]
Im Jahre 1527 nach der Geburt unseres lieben Herrn wurde auf Anordnung seiner Königlichen Majestät, unseres allergnädigsten Herrn, ein außergewöhnlicher [außerordentlicher] Landtag zu Elbing einberufen, und aus für die Länder Preußen [Königliches Preußen, Herzogliches Preußen] wichtigen Gründen am Tage der heiligen Margarethe daselbst/dortselbst abgehalten. Auf diesem Landtag sind erschienen die hochwürdigsten in Gott Kirchenväter und Herren Mauritius von Gottes Gnaden Bischof von Ermland und derselbigen/derselben Gnaden Herr Johann, der Bischof von Kulmsee, und die großmächtigen, wohlgeborenen und gestrengen Herren Johann von Lusian, Kulmer [kulmischer Woiwode], Georg van Bayssen, Marienburger [marienburgischer Woiwode], Jörg von Konopath, pommerellischer Woiwode, Achatius von Zehmen, pommerellischer Unterkämmerer etc. und Herr Eberhard

Ferber, Starost von Dirschau .dazu die ehrsamten, namhaften und wohlweisen Herren Franz Estchen, Bürgermeister und Konrad Braun, Ratman der Stadt Thorn, Johann von Loe, die Herren Heinrich Achtmann und Jakob Achselwange, Bürgermeister der Stadt Elbing und die Herren Mathias Lange, Johann von Werden, Bürgermeister, und Herr Magister Ambrosius Storm, Rathmann/Rat der Stadt Danzig und haben gemeinsam/zusammen und einzeln mit besonderer Sorgfalt wie folgt beratschlagt.

Przekład na język polski

W Elblągu w dniu świętej Małgorzaty w roku 27[13.07.1527]

W [czwartek 13 lipca] roku 1527 po narodzinach naszego umiłowanego Pana został zwołany na polecenie naszego najłaskawszego Pana Jego Królewskiej Mości nadzwyczajny sejmik [generalny] do Elbląga, który z ważnych powodów dla krajów pruskich [Prusy Królewskie, Prusy Książęce] tamże obradował w dniu świętej Małgorzaty. Na tym sejmiku pojawili się najbardziej godni w Bogu Ojcowie Kościoła i Panowie Maurycy z bożej łaski Biskup Warmii i z tej samej łaski Jan, biskup chełmiński, i wielcy, wysoko urodzeni, mężni Panowie Jan Luzjański, chełmianin [wojewoda chełmiński], Jerzy Bażyński, malborczyk [wojewoda malborski], Jerzy Konopacki, wojewoda pomorski, Achacy Czema, podkomorzy pomorski etc. i Pan Eberhard Ferber, starosta tczewski i dalej czcigodni, znamienici, jaśnie oświeceni Panowie Franciszek Esken burmistrz[toruński] i Konrad Braun, rajca toruński; Jan von Loe; Panowie Henryk Achtmann [burmistrz miasta Elbląga]; oraz Panowie Mateusz Lange, Jan von Werden. Burmistrzowie oraz Pan magister Ambroży Storm, rajca miasta Gdańska i uradzili razem i z osobna ze szczególną pieczołowitością co następuje.

5.4. Uwagi końcowe

Warunkiem wykonania dobrego przekładu jest znajomość polskich odpowiedników nazwisk, nazw stanowisk, tytułatury oraz nazw miejscowych podanych w języku wczesno-nowo-wysoko-niemieckim. Pewną trudność sprawić może dokładne ustalenie stanowisk i tak np. faktu, że Jan Luzjański był wojewodą chełmińskim, Franciszek Esken burmistrzem toruńskim, a Henryk Achtman burmistrzem elbląskim – jest to możliwe w zasadzie jedynie na bazie dobrej wiedzy historycznej.

6. Podsumowanie

Celem niniejszego artykułu było wprowadzenie do praktyki przekładu filologicznego z języka okresu wczesno-nowo-wysoko-niemieckiego na przykładzie tekstów powstałych w ramach kancelarii Zakonu Krzyżackiego i kancelarii postzakonnych. Zwyczaj pisania według tej kancelarii pozostał po

likwidacji zakonu na obszarze pruskim. Artykuł powstał w oparciu o własne badania historycznojęzykowe i tłumaczenia tekstów dla studentów historii.

Artykuł zajmuje się głównie aspektami przekładu tekstów oryginalnych na język polski, przy czym zalecane jest tłumaczenie pośrednie na współczesny język niemiecki. Należy rozpocząć od tłumaczenia interlinearnego, w którym leksyka może być podzielona na trzy grupy:

- leksyka, której znaczenia tłumacz jest całkowicie pewny,
- leksyka, której znaczenia tłumacz się domyśla,
- leksyka nieznaną.

W przypadku dwóch ostatnich grup tłumacz może skorzystać ze wszelkiego rodzaju słowników i gramatyk, które wymienione są w artykule.

Przykłady tłumaczenia składają się z pięciu etapów:

- prezentacja tekstu odczytanego,
- wyjaśnienie trudniejszego słownictwa,
- przekład na współczesny język niemiecki,
- przekład na współczesny język polski,
- uwagi końcowe.

W tłumaczeniach na język współczesny mogą pojawić się historycyzmy i archaizmy. Dokonanie pełnego przekładu filologicznego wymaga zatem od przekładającego wiedzy historycznojęzykowej oraz podstawowej wiedzy historycznej. W przypadku tłumaczenia rękopisów wymagana jest też wiedza paleograficzna, czyli znajomość np. tekstury gotyckiej czy brachygrafii. Wskazówki dla odczytujących rękopisy podane zostały we wstępnej części artykułu.

BIBLIOGRAFIA

Teksty źródłowe

- Biskup, M., Dybaś, B. & Tandecki, J. (Wyd.) (2005). *Protokoły Sejmiku Generalnego Prus Królewskich. Tom I (1526 – połowa 1528)*. Toruń: TNT.
- Ciesielska, K. & Janosz-Biskupowa I. (Wyd.) (1985). *Księga komturstwa gdańskiego*. Warszawa, Poznań, Toruń: PWN.
- Kaczmarczyk, K. (Wyd.) (1936). *Liber scabinorum veteris civitatis Thoruniensis (1363-1428)*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu.

Literatura fachowa

- Adelung, J. Ch. (1801). *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der hochdeutschen Mundart mit beständiger Vergleichung der übrigen Mundarten, besonders aber der oberdeutschen*. Leipzig: Breitkopf und Härtel.
- Baur, L. (1851). *Urkundenbuch des Klosters Arnsburg in der Wetterau (AUB)*. Heft 3. Darmstadt: Historischer Verein für das Großherzogtum Hessen.

- Beyer, B. (2018). *Praktische Tipps für die Edition landesgeschichtlicher Quellen. Materialien der Historischen Kommission für Westfalen*. Bd. 15. Münster: LWL.
- Biskup, M. & Labuda, G. (1986). *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach: gospodarka, społeczeństwo, państwo, ideologia*. Gdynia: Wydawnictwo Morskie.
- Eco, U. (2006). *Dire quasi la stessa cosa, esperienze di traduzione*. Milano: Bompiani.
- Garbe, B. (Hrsg.) (1984). *Texte zur Geschichte der deutschen Interpunktion und ihrer Reform 1462-1983*. Germanistische Linguistik 4-6/ 83. Hildesheim, Zürich, New York: Olms.
- Górski, K. (1933). Historia polityczna Torunia do roku 1793. W: K. Tymieniecki (red.), *Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta* (s. 33-95). Toruń: Zarząd Miejski w Toruniu.
- Górski, K. & Biskup, M. (1955). *Akta Stanów Prus Królewskich*, T. 1 (1479-1488). Uwagi wstępne (s. XIII-XXIV). Toruń: PWN.
- Górski, K. & Biskup, M. (Red.) (1955-1993). *Akta Stanów Prus Królewskich, t. 1-8*. Toruń, Warszawa: PWN/ Instytut Historii Nauki, Oświaty i Techniki PAN.
- Grabarek, J. (1984). *Die Sprache des Schöffebuches der Alten Stadt Toruń*. Rzeszów: WSP.
- Grabarek, J. (1987). Zur Sprache der Toruner Stadtkanzleien im 14. und 15. Jahrhundert. W: R. Große (Red.), *Zur jüngeren Geschichte der deutschen Sprache. Beiträge zum internationalen Kolloquium 'Sprache in der sozialen und kulturellen Entwicklung. Zum 100. Geburtstag von Theodor Frings vom 22. bis 24. Juli 1986 in Leipzig'* (s. 14-22). Leipzig: KMU.
- Grabarek, J. (1989). Zur Herkunft der deutschsprachigen Bürger der Stadt Thorn im 14. und 15. Jahrhundert. W: N. Reiter (Red.), *Sprechen und Hören. Akten des 23. Linguistischen Kolloquiums. Berlin 1988* (s. 39-50). Tübingen (= Linguistische Arbeiten 222).
- Grabarek, J. (1997). Zur Sprache der Thorner Stadtkanzleien und der Einwohner Thorns im Spätmittelalter. W: J. Grabarek, A. Greule & I. T. Piirainen (Red.), *Deutschsprachige Kanzleien des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit* (s. 121-133). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSP.
- Grabarek, J. (1999). Der Konjunktiv im ältesten Thorner Schöffebuch (1363-1428). W: H. O. Spillmann & I. Warnke (Red.), *Internationale Tendenzen der Syntaktik, Semantik und Pragmatik, Akten des 32. Linguistischen Kolloquiums in Kassel 1997* (s. 147-156). Frankfurt/M.
- Grzega, J. (2004). *Bezeichnungswandel: Wie, Warum, Wozu? Ein Beitrag zur englischen und allgemeinen Onomasiologie*. Heidelberg: Winter.
- Heinemeyer, W. (2000). *Richtlinien für die Edition landesgeschichtlicher Quellen*. 2. Aufl. Marburg, Hannover: Gesamtverein der Deutschen Geschichts- und Altertumsverlage e.V.
- Hönig, H. G. & Kußmaul, P. (1995). *Strategie der Übersetzung*. Tübingen: Gunter Narr.
- Keller, R. & Kirschbaum, I. (2003). *Bedeutungswandel. Eine Einführung*. Berlin: de Gruyter.
- Koczy, L. (1933). Dzieje wewnętrzne Torunia do roku 1797. W: K. Tymieniecki (Red.), *Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta* (s. 97-209). Toruń: Zarząd Miejski w Toruniu.
- Mikulski, K. (1999). *Przestrzeń i społeczeństwo Torunia od końca XIV do początku XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Nord, Ch. (2004). *Textanalyse und Übersetzen*, Tübingen: Groos.
- Rega, L. (2001). *La traduzione letteraria. Aspetti e problemi*. Torino: UTET.
- Stieler, C. (1691). *Der teutschen Sprache Stammbaum und Fortwachs oder teuscher Sprachschatz*. Nürnberg: Hofmann.

- Vermeer, H. J. (1996). *Das Übersetzen im Mittelalter (13. Und 14. Jahrhundert)*. Heidelberg: TextConText-Verlag.
- Wolf, A. (1957). Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w. *Studia Źródłoznawcze, T. 1*, 155-184.
- Wyle, N. (1477/2000). *Euriolus und Lucretia / Aeneas Silvius Piccolomini*. Straßburg, Hildesheim, Zürich, New York: Olms/Weidmann.

Źródła Internetowe

- Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Online: <http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz=DWB>
- Lipka, M. (2015). *Miasto, które pochłonął Bałtyk*. Online: <https://historia.trojmiasto.pl/Miasto-ktore-pochlonal-Baltyk>
- Mazzadi, P. (2008). Übersetzen aus dem Mittelhochdeutsch: eine Herausforderung? *TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften, 17/2008*. Online: http://www.inst.at/trans/17Nr/2-5/2-5_mazzadi17.htm
- Muzeum w Kamieniu Pomorskim*, Online: <https://mhzk.eu/old/muzeum/admin/index1b0e.html>
- Regeln zur Transkription alter handgeschriebener Texte*, Online: https://www.denkmalverein-penzberg.de/index.php?option=com_content&view=article&id=115:transkriptionsregeln&catid
- Tipps und Tricks zum Entziffern alter Schriften*, Online: <http://www.suetterlinschrift.de>